

Podziękowania

Niniejsza książka powstała jako pogłębienie i rozwinięcie problematyki, którą zajmowałam się pierwotnie w mojej rozprawie doktorskiej. Rozprawa pt. *A Study of Selected Conceptions of Global Distributive Justice*¹ została napisana pod kierunkiem prof. dr. hab. Jerzego Stelmacha w ramach Europejskiego Kolegium Doktoranckiego (*Europäisches Graduiertenkolleg*) i obroniona na Uniwersytecie Jagiellońskim w 2007 r. Książka ta nie jest jej tłumaczeniem, ale samodzielną pracą napisaną na podstawie zdobytej wówczas wiedzy, poszerzonej w czasie kolejnych lat studiowania literatury z tej niezwykle obszernej i fascynującej dziedziny, jaką jest współczesna filozofia polityczna.

Na obu etapach mojej pracy – pisania rozprawy doktorskiej i pisania tej książki – znalazło się wiele osób, którym dużo zawdzięczam. Przede wszystkim specjalne podziękowania pragnę wyrazić mojemu promotorowi, Panu Profesorowi Jerzemu Stelmachowi za możliwość pracy w prowadzonym przez niego zespole naukowym, do którego należą również moi koledzy: dr hab. Bartosz Brożek, dr Wojciech Cyrul i dr Wojciech Załuski. Współpracy tej zawdzięczam wyjątkowe warunki do pracy stworzone przez Pana Profesora, silne bodźce do dalszego rozwoju i wiele inspiracji związanych ze wspólnie realizowanymi projektami, które wpłynęły na moje wybory i kształtowały moje zainteresowania naukowe. W trakcie studiów doktoranckich szczególnie wpływ wywarł na mnie Wojciech Załuski, którego styl pracy zawsze podziwiałam i od którego wiele się nauczyłam. Wojtek zachęcał mnie do lektury dzieł Johna Rawlsa, starając się zarazić mnie swoim entuzjazmem do dwóch zasad sprawiedliwości, i to on poda-

¹ Dość wiernie streszczenie tej rozprawy przedstawiłam w artykule pt. *Granice państw jako granice sprawiedliwości? Problem sprawiedliwości globalnej* (Soniewicka 2008c, s. 135–181).

rował mi egzemplarz *Prawa ludów*, od którego moja przygoda z problemem sprawiedliwości na świecie się zaczęła. Podziękowania należą się również recenzentom mojej rozprawy doktorskiej – Panu Profesorowi Jerzemu Zajądło i Panu Profesorowi Markowi Zirkowi-Sadowskiemu, za okazaną mi przychylność, a także za wszystkie sugestie i uwagi polemiczne. Panu Profesorowi Zirkowi-Sadowskiemu pragnę osobno podziękować za poświęconą mi uwagę, za nasze wspólne rozmowy oraz za to, że w dużej mierze dzięki niemu zdecydowałam się wytrwać na drodze naukowej.

Chciałabym podziękować także Pani Profesor Margaret Moore, która umożliwiła mi prezentację części wyników mojej pracy w organizowanym przez nią warsztacie na temat sprawiedliwości globalnej w czasie XXIII Światowego Kongresu Filozofii Prawa i Filozofii Społecznej IVR² w Krakowie, w 2007 r. Dużo zawdzięczam wnikliwym uwagom Pana Profesora Jona Mandle, Pana Profesora Roberta Audięgo i Pana Profesora Igora Primoraca, którzy czytali związane z moją pracą artykuły i dyskutowali ze mną niektóre ich aspekty. Specjalne wyrazy wdzięczności kieruję także do Pana Profesora Jacka Filka, który nie tylko uczył mnie filozofii odpowiedzialności, ale który przede wszystkim uczył (i wciąż uczy) mnie filozofowania na własną odpowiedzialność. Pragnę też gorąco podziękować moim serdecznym przyjaciółom, których spotkałam na drodze naukowej – Profesorowi Burtonowi Leiserowi i Profesor Janet Johnson za wiele stymulujących dyskusji i listów, za ich wsparcie i wiarę we wszystkie moje przedsięwzięcia.

Jestem niezwykle wdzięczna Fundacji na rzecz Nauki Polskiej, która przyznała mi stypendium, utwierdzając tym samym w przekonaniu, że dokonany przeze mnie wybór drogi życiowej jest słuszny. Fundacja umożliwiła mi również dalsze badania i sfinalizowanie książki podczas pobytu studyjnego na uniwersytecie w Cambridge latem 2009 roku. Pojechałam tam na zaproszenie Pana Profesora Matthew Kramera, któremu chciałam serdecznie podziękować za jego wyjątkową otwartość i trudną do przecenienia pomoc.

Wiele zawdzięczam także Jagiellońskiemu Towarzystwu Kulturalno-Oświatowemu (Klub Jagielloński), które stwarzało mi dodatkowe możliwości rozwoju, a zwłaszcza jego wieloletniemu prezesowi i mojemu serdecznemu przyjacielowi – dr. Arkademu Rzegockiemu.

² IVR – Międzynarodowe Stowarzyszenie Filozofii Prawa i Filozofii Społecznej (Internationale Vereinigung für Rechts und Sozialphilosophie).

Dziękuję również wszystkim moim wyjątkowym Przyjaciołom, którzy towarzyszyli mi i towarzyszą na różnych etapach mojego życia.

Wreszcie dziękuję najbliższym, mojej wspierającej Rodzinie, bez której wsparcia i miłości nic nie byłoby możliwe. W tym największe i szczególne podziękowania należą się mojej Mamie, której dedykuję tę książkę – owoc moich wieloletnich zmaganiań i poszukiwań.

Wstęp

Sprawiedliwość i świat

Rabbi Levi powiedział:

*„Jeżeli świat jest tym czego szukasz, nie może być sprawiedliwości,
Jeżeli sprawiedliwość jest tym czego szukasz, nie może być świata.*

*Czemu chwytasz sznur za dwa końce
szukając i świata i sprawiedliwości?*

*Puść jeden koniec,
bo twoja zawziętość doprowadzi świat do zguby”.*

(Czesław Miłosz, 2005, s. 14)¹.

Na przestrzeni wieków ludzkość wielokrotnie się zmieniała, ludzie stali się statystycznie (przynajmniej w niektórych częściach świata) lepiej wykształceni, lepiej odżywieni, zdrowsi, ale z pewnością nie stali się lepsi ani szczęśliwsi. Rozwój moralny człowieka zaczyna się i kończy wraz z każdym pojedynczym życiem ludzkim i nawet w tej mikroskali nie przybiera nigdy prostej formy linearnej. Nie może więc być mowy o czymś takim jak moralny postęp wspólnoty czy tym bardziej świata – w kolejnych pokoleniach powracają te same problemy moralne, zmieniają się tylko okoliczności i rozwiązania. To samo dotyczy świata. Świat może być bogatszy, bardziej nowoczesny, może rozwinąć się pod względem naukowym, przemysłowym, technologicznym – ale nie może stać się lepszy w sensie moralnym, bo świat, o który tu chodzi (świat w sensie społecznym), to ludzie. Natomiast świat w sensie naturalnym nie jest ani dobry, ani zły, po prostu

¹ Podaję słowa midrasza w polskim tłumaczeniu Czesława Miłosza (Miłosz 2005, s. 14). Słowa te zostały zaczerpnięte z książki Nahuma N. Glatzera, *Hammer on the Rock: A Short Midrash Reader*, przeł. na ang. J. Sloan, New York 1962, s. 31.

jest. Rozważania, które zostały zaprezentowane w niniejszej książce, nie dotyczą oceny świata i jego mieszkańców, a jedynie problemu ustalenia kryteriów regulujących współpracę i współistnienie ludzi dzielących jedną planetę i dysponujących wspólnie jej dobrami. Chodzi zatem nie tyle o sprawiedliwy świat, co o możliwie najbardziej sprawiedliwie urządzonego system współpracy między ludźmi na świecie.

Zaprezentowane w tej książce rozważania dotyczą sprawiedliwości w ujęciu współczesnej myśli liberalnej. Wybór perspektywy może wydawać się arbitralny, jednakże uzasadniony jest dwoma argumentami. Po pierwsze, trudno byłoby prowadzić rozważania z zupełnie obcej kulturowo perspektywy. Rzecz w tym, by rozważając kwestie z własnej perspektywy, umieć wziąć pod uwagę perspektywę innych (by starać się te perspektywy uzgodnić). Po drugie, z racji ekonomiczno-politycznej siły państw zachodniego kręgu kulturowego, myśl liberalna (w szerokim tego słowa znaczeniu, obejmującym zarówno libertarian, komunitarystów, jak i lewicowych liberałów), na której zdaniem Francisca Fukuyamy kończy się dotychczasowa historia, stała się wehikułem wartości, które wywierają silny wpływ na inne kultury polityczne. Warto więc przyrzeć się normatywnym podstawom porządku światowego, jaki chcą wykreować (lub kreują) liberalne państwa zachodnie. Zaprezentowanie koncepcji sprawiedliwości we wszystkich największych kulturach światowych byłoby z pewnością podstawą do ciekawych badań antropologicznych, jednakże byłoby bezcelowe z punktu widzenia rozważań normatywnych, które są przedmiotem tej pracy.

Książka ta nie dotyczy dyskusji nad praktycznymi rozwiązaniami problemów globalnych, choć wielu wspomnianych w niej autorów dość szczegółowe propozycje formułuje. Jest ona dyskusją poprzedzającą zastosowanie wszelkich rozwiązań – dyskusją nad normatywnym uzasadnieniem i podstawami sprawiedliwości globalnej rozumianej jako dystrybucja praw i obowiązków zastosowana do świata jako całości. Zamiarem towarzyszącym publikacji niniejszej książki jest zapoznanie polskiego czytelnika z tym tematem, dotyczącym tak ważnych i niezwykle trudnych problemów, przed którymi stoją dziś mieszkańcy świata. Ich rozwiązanie wiąże się z wyborami moralnymi, od lat stanowiącymi sedno fascynujących dyskusji i sporów współczesnej filozofii politycznej i filozofii moralności.

Zanim problem sprawiedliwości globalnej zaistniał w szerokiej dyskusji akademickiej, zapoczątkowanej przez lewicowych liberałów, stał się jedną z głównych trosk nauki społecznej Kościoła katolickiego, począw-

szy od lat 60. XX w.² Wskazywano w niej na zagrożenie, polegające na rozpadzie jedności rodzaju ludzkiego i podziałach świata, które nie mają wcale charakteru geograficznego. Podstawowym postulatem na gruncie nauki społecznej Kościoła jest zrównoważony rozwój oraz zasada solidarności międzyludzkiej i międzynarodowej³. Głównym zaś założeniem jest to, że problem sprawiedliwości społecznej powinien być rozpatrywany w wymiarze światowym, który ujawnia głębsze znacznie dotychczasowych problemów związanych z nierównościami, wyzyskiem i nędzą ludzi. Dzisiejsze problemy, którym ma za zadanie sprostać koncepcja sprawiedliwości globalnej, są więc podstawowym zagadnieniem szerokiego spektrum nurtów myślenia. Potrzeba znalezienia rozwiązań współczesnych problemów globalnych jest ich wspólną cechą, a różnice polegają na proponowanych rozwiązaniach.

Peter Singer był jednym z pierwszych współczesnych filozofów politycznych, którzy zwrócili uwagę na brak uzasadnienia dla arbitralnego zawężenia pojęcia sprawiedliwości do granic wewnątrzpaństwowych. Uznał on za zadziwiające to, że najbardziej wpływowa książka XX w. na ten temat – *Teoria sprawiedliwości* Johna Rawlsa – poświęca zaledwie kilka z kilkuset stron zagadnieniom międzynarodowym. Problem sprawiedliwości był przez wiele lat analizowany prawie wyłącznie w kontekście państwa, które postrzegano jako podstawowy i zarazem ostateczny podmiot dystrybucji dóbr. Granice państwowe wyznaczały granice sprawiedliwości i granice jej normatywnych rozważań. Jak słusznie zauważa Nancy Fraser, rozważania nad sprawiedliwością koncentrowały się prawie wyłącznie na sporach wokół jej treści materialnej, całkowicie pomijając kwestię jej zakresu⁴. Terytorium państwa traktowane jako terytorium sprawiedliwości było niejako aksjomatem. Zaczęto go podważać wraz z postępującym procesem globalizacji, który z jednej strony przyczynił się do silnego wzajemnego uzależnienia i oddziaływania państw na siebie, z drugiej zaś

² Problem skrajnych nierówności światowych i wyzysku był przedmiotem encykliki *Mater et Magistra* Jana XXIII, konstytucji pastoralnej *Gaudium et spes* Soboru Watykańskiego II oraz encykliki *Populorum progressio* Pawła VI, o czym przypominał w swych encyklikach Jan Paweł II, rozwijając zawarte w nich postulaty (m.in. w *Laborem Exercens* i w *Centesimus annus*, a zwłaszcza w *Sollicitudo rei socialis*), a także Benedykt XVI w swej najnowszej encyklice *Caritas In Veritate*.

³ Postulat solidarności był najwyraźniej formułowany w encyklikach Jana Pawła II, który uzależniał od niej zarówno rozwój społeczeństw, jak i pokój między nimi (por. Jan Paweł II 2003c, s. 444 i n.; Jan Paweł II 2003d, s. 633 i n.), a także w ostatniej encyklice Benedykta XVI (Benedykt XVI 2009, s. 74 i n.).

⁴ Fraser 2005, s. 86.

zaczął rozmyślać granice państwowe, kreując wiele zjawisk i podmiotów działających w ich poprzek i ponad nimi. Powoli zaczęto więc uwzględniać możliwość istnienia pewnych roszczeń co do sprawiedliwego podziału dóbr również w skali globalnej. Burzliwa dyskusja dotycząca globalnego zakresu sprawiedliwości, jej kryteriów i skali dystrybucji nasiliła się w latach 90. ubiegłego wieku i trwa nieprzerwanie do dziś. W ramach tej debaty wykształciły się rozmaite stanowiska i koncepcje, wśród których najsilniej zarysowały się dwa obozy – uniwersalistów i partykularystów. Główną zaś osią sporu stał się problem, czy koncepcja sprawiedliwości jako bezstronności (*justice as fairness*) Rawlsa powinna zostać rozciągnięta na cały świat, czy też nie. Aby przybliżyć na czym polega ten problem, spróbuję przedstawić w zarysie główne tendencje, jakie pojawiły się w myśleniu o sprawiedliwości globalnej we współczesnej liberalnej filozofii politycznej, oraz główne koncepcje powstałe w ramach tych szerokich nurtów myślenia. Dokonam systematyzacji owych koncepcji i ich krytycznej analizy, aby wykazać, iż obecny stan rozważań na temat sprawiedliwości globalnej znajduje się w pewnym impasie i potrzebuje znalezienia nowego paradygmatu, będącego w stanie pogodzić perspektywę kosmopolityczną ze stanowiskiem partykularystycznym.

Część pierwszą książki, zatytułowaną „Granice sprawiedliwości”, zacznę od zdefiniowania pojęcia sprawiedliwości w rozumieniu filozofii liberalnej. Mając świadomość, iż zagadnieniu sprawiedliwości poświęcono bardzo wiele miejsca zarówno w literaturze światowej, jak i polskiej, ograniczę się jedynie do naszkicowania niezbędnych dla moich dalszych rozważań kwestii. Głównym celem tej części jest ogólne zdefiniowanie liberalnego pojęcia sprawiedliwości i wyznaczenie jego granic. Przedstawię więc pewne warunki, jakie powinna spełniać liberalna koncepcja sprawiedliwości, by można ją było odnieść do świata jako całości. Przyjęte w tej części wnioski będą punktem wyjścia dla dalszych moich rozważań. W części drugiej zatytułowanej „Sprawiedliwość ponad granicami”, dokonam na ich podstawie krytycznej analizy głównych koncepcji sprawiedliwości globalnej. Przedstawię proponowane w nich rozwiązania oraz główne kontrowersje dyskutowane w ich ramach. Najważniejszym celem tej części jest wskazanie ograniczeń, miejsc wspólnych i rozbieżności pomiędzy poszczególnymi koncepcjami globalnej sprawiedliwości. Wnioski te posłużą sformułowaniu podstawowych problemów, z jakimi liberalna sprawiedliwość globalna musi się zmierzyć, aby sprostać swoim podstawowym celom. Na ich gruncie przedstawię pewną propozycję

ich przewyciężenia. Jest to propozycja trójwymiarowej sprawiedliwości globalnej, inspirowanej filozofią prawa Immanuela Kanta, której główną myśl zarysuję w zakończeniu.